O‘ZBEK XALQ ERTAKLARINING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

Mehmonova Sarvinoz Is’hoq qizi
Namangan davlat Pedagogika instituti tayanch doktoranti
Email: ergashevasarvinoz942@gmail.com

Received: 26.02.2026
Revised: 27.02.2026
Accepted: 28.02.2026

Kalit so‘zlar:
o‘zbek xalq ertaklari, lingvokulturologiya, milliy madaniyat, folklor, konsept, til va madaniyat, milliy mentalitet, madaniy qadriyatlar.

Annotatsiya. Mazkur tezisda o‘zbek xalq ertaklarining lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida ertak matnlarida aks etgan milliy-madaniy konseptlar, obrazlar tizimi hamda til birliklari orqali xalqning dunyoqarashi va mentaliteti yoritib berilgan. Ertaklarda ezgulik, adolat, mehnatsevarlik, sabr-toqat va jasorat kabi qadriyatlarning ifodalanishi lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilindi. Shuningdek, ertaklarning yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashdagi o‘rni ham ilmiy jihatdan asoslandi. Tadqiqot natijalari o‘zbek folklorini til va madaniyat integratsiyasi nuqtai nazaridan o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ключевые слова:
узбекские народные сказки, лингвокультурология, национальная культура, фольклор, концепт, язык и культура, национальный менталитет, культурные ценности.

Аннотация. В данных тезисах анализируются лингвокультурологические особенности узбекских народных сказок. В процессе исследования раскрываются национально-культурные концепты, система образов и языковые единицы, отражающие мировоззрение и менталитет народа, представленные в текстах сказок. Выражение таких ценностей, как доброта, справедливость, трудолюбие, терпение и мужество, рассматривается на основе лингвокультурологического подхода. Также научно обоснована роль сказок в духовно-нравственном воспитании подрастающего поколения. Результаты исследования имеют важное значение для изучения узбекского фольклора с точки зрения интеграции языка и культуры.

Keywords:
Uzbek folk tales, linguoculturology, national culture, folklore, concept, language and culture, national mentality, cultural values.

Abstract. This thesis analyzes the linguocultural characteristics of Uzbek folk tales. The study examines national and cultural concepts, the system of images, and linguistic units reflected in fairy tale texts, revealing the worldview and mentality of the people. The expression of values

such as kindness, justice, diligence, patience, and courage in folk tales is analyzed based on a linguocultural approach. Furthermore, the role of fairy tales in the spiritual and moral education of the younger generation is scientifically substantiated. The research findings are significant for studying Uzbek folklore from the perspective of language and culture integration.

Kirish. Til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik insoniyat tafakkuri, milliy qadriyatlari hamda ijtimoiy tajribasining shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Har bir xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, axloqiy-me’yoriy qarashlari va mental xususiyatlari avvalo uning og‘zaki xalq ijodida, xususan, xalq ertaklarida o‘z aksini topadi. Shu jihatdan qaraganda, o‘zbek xalq ertaklari nafaqat badiiy-estetik meros namunasi, balki xalqning lingvokulturologik tajribasini mujassamlashtirgan noyob manba sifatida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tilshunoslikda lingvokulturologiya yo‘nalishi til birliklarini milliy madaniyat, urf-odat, qadriyat va an’analar bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv tilni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki xalqning madaniy kodini saqlovchi va avloddan-avlodga yetkazuvchi tizim sifatida talqin etadi. Ayniqsa, folklor namunalari, jumladan, ertaklar lingvokulturologik tadqiqotlar uchun muhim material bo‘lib, ular orqali xalqning olamni idrok etish modeli, milliy stereotiplari hamda qadriyatlar tizimini aniqlash imkoniyati yuzaga keladi.

O‘zbek xalq ertaklari tarkibida uchraydigan obrazlar, ramziy ifodalar, milliy realiyalar, maqol va matallar, diniy hamda axloqiy tushunchalar xalq tafakkurining lingvistik ifodasini namoyon etadi. Ertaklarda yaxshilik va yomonlik qarama-qarshiligi, adolat g‘oyasi, mehnatsevarlik, sabr-toqat, kattalarga hurmat, vatanparvarlik kabi tushunchalar til vositalari orqali ifodalanib, milliy madaniyatning muhim komponentlariga aylangan. Shu sababli ertak matnlarini lingvokulturologik nuqtai nazardan o‘rganish xalqning madaniy konseptlari va mentalitetini ilmiy asosda tahlil qilish imkonini beradi. Bugungi globallashuv sharoitida milliy o‘zlikni saqlash, madaniy merosni ilmiy jihatdan tadqiq etish va yosh avlod ongiga yetkazish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O‘zbek xalq ertaklarining lingvokulturologik tadqiqi milliy qadriyatlarning til orqali qanday shakllanishi va uzatilishini aniqlash bilan bir qatorda, til va madaniyat integratsiyasini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, bunday tadqiqotlar milliy madaniy konseptlarni tizimlashtirish, folklor matnlarining semantik va pragmatik xususiyatlarini ochib berish hamda ularning zamonaviy tilshunoslikdagi o‘rnini belgilashda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur tezisning asosiy maqsadi o‘zbek xalq ertaklarida aks etgan lingvokulturologik birliklarni aniqlash, ularning semantik-ma’naviy mazmunini tahlil qilish hamda ertak matnlarida namoyon bo‘ladigan milliy-madaniy konseptlarning til vositalari orqali ifodalanish xususiyatlarini ochib berishdan iboratdir. Ushbu tadqiqot natijalari o‘zbek folklorini lingvokulturologik aspektda o‘rganish, milliy madaniyat va til o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Lingvokulturologiya til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni o‘rganuvchi zamonaviy tilshunoslik yo‘nalishlaridan biri sifatida XX asr oxiri va XXI asr boshlarida faol rivojlana boshladi. Ushbu yo‘nalish vakillari til birliklari orqali xalqning milliy tafakkuri, qadriyatlari va dunyoqarashini aniqlash mumkinligini ta’kidlaydilar. Xususan, V.V. Vorobyov, V.A. Maslova, Yu.S. Stepanov kabi olimlar lingvokulturologiyani til orqali madaniy konseptlarni o‘rganishga xizmat qiluvchi muhim ilmiy yo‘nalish sifatida izohlaydi. Ularning tadqiqotlarida folklor matnlari, ayniqsa ertaklar, milliy madaniy axborotni saqlovchi asosiy manbalardan biri sifatida baholanadi. Folklorshunoslik sohasida olib borilgan ilmiy izlanishlarda ham ertaklarning nafaqat badiiy, balki madaniy va tarbiyaviy ahamiyati keng yoritilgan. O‘zbek folklorshunos olimlari — M. Afzalov, T. Mirzayev, B. Sarimsoqov va Z. Husainova tadqiqotlarida xalq ertaklari xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari hamda axloqiy qarashlarini aks ettiruvchi og‘zaki ijod namunasi sifatida tahlil qilingan. Ushbu ilmiy ishlarda ertak syujetlari, obrazlar tizimi va ramziy ifodalar orqali xalq mentaliteti namoyon bo‘lishi qayd etiladi.

Lingvokulturologik tadqiqotlarda konsept tushunchasi muhim o‘rin egallaydi. Yu.S. Stepanov konseptni “madaniyatning inson ongidagi asosiy hujayrasi” sifatida talqin qiladi. O‘zbek xalq ertaklarida ham “adolat”, “mehnat”, “jasorat”, “oqibat”, “ezgulik” kabi konseptlar til birliklari orqali ifodalanadi. Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagida mehnatsevarlik va kamtarlik ijobiy fazilat sifatida tasvirlanadi. Zumrad obrazi orqali xalq ongida shakllangan halollik, sabr va mehr-muruvvat konseptlari ifodalanadi. Ertakda Zumradning tabiat bilan uyg‘un munosabati — daraxt, qush va sehrli kuchlarning unga yordam berishi xalq tasavvurida ezgulikning mukofotlanishi haqidagi madaniy qarashlarni aks ettiradi. Aksincha, Qimmat obrazida ochko‘zlik va hurmatsizlik salbiy baholanib, lingvokulturologik jihatdan axloqiy qarama-qarshilik modeli yuzaga keladi. Shuningdek, “Boy ila kambag‘al” ertagi o‘zbek xalqining ijtimoiy adolat haqidagi tasavvurlarini ifodalovchi muhim folklor namunalaridan biridir. Ushbu ertakda kambag‘al qahramonning aql-zakovati va halolligi boylikdan ustun qo‘yiladi. Til vositalari orqali kambag‘allik moddiy yetishmovchilik emas, balki ma’naviy poklik bilan bog‘lanadi. Bu holat o‘zbek madaniyatida insonning qadri uning boyligi bilan emas, balki odobi va mehnatsevarligi bilan belgilanadi degan konseptni namoyon etadi.

Tadqiqotchilar ertaklarda uchraydigan mifologik obrazlarning ham lingvokulturologik ahamiyatiga alohida e’tibor qaratadilar. Masalan, “Semurg‘ qush”, “dev”, “pari” kabi obrazlar qadimiy turkiy mifologik qarashlarning til orqali saqlanib qolgan shakli hisoblanadi. “Kenja botir” ertagida Semurg‘ qush qahramonga yordam beruvchi donishmand kuch sifatida tasvirlanib, xalq tasavvuridagi himoya va najot konseptini ifodalaydi. Bu obrazlar orqali inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlik g‘oyasi ham aks etadi. V.A. Maslova lingvokulturologik birliklarni o‘rganishda frazeologizmlar, ramziy ifodalar va milliy realiyalarning muhimligini ta’kidlaydi. O‘zbek ertaklarida uchraydigan “yo‘lga chiqmoq”, “sinovdan o‘tmoq”, “baxt qushini tutmoq” kabi ifodalar xalqning hayot falsafasi bilan chambarchas bog‘liq. Qahramonning uzoq safarga otlanishi hayotiy sinovlarni, mukofotga erishish esa ma’naviy kamolotni anglatadi.

O‘zbek olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ertaklarning tarbiyaviy funksiyasi ham keng yoritilgan bo‘lib, unda til orqali milliy qadriyatlar yosh avlod ongiga singdirilishi qayd etiladi. Masalan, “Uch og‘a-ini botirlar” ertagida aka-uka o‘rtasidagi mehr, sadoqat va jasorat tushunchalari dialog va tasviriy vositalar orqali ifodalanadi. Bu esa oilaviy birlik va jamoaviylik konseptining o‘zbek madaniyatidagi muhim o‘rnini ko‘rsatadi. Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek xalq ertaklari lingvokulturologik jihatdan boy material hisoblanib, ularda xalqning milliy tafakkuri, axloqiy me’yorlari, ijtimoiy qarashlari hamda madaniy konseptlari mujassamdir. Shu bilan birga, ertak matnlarini aynan lingvokulturologik aspektda tizimli o‘rganish hali to‘liq shakllanmagan bo‘lib, mazkur yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlar til va madaniyat integratsiyasini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqot muhokamasi. O‘zbek xalq ertaklarining lingvokulturologik jihatdan tahlili shuni ko‘rsatadiki, ertak matnlari xalqning tarixiy tafakkuri, ijtimoiy tajribasi va ma’naviy qadriyatlarini aks ettiruvchi murakkab madaniy-tilliy tizim hisoblanadi. Tadqiqot davomida ertaklarda qo‘llanilgan leksik birliklar, obrazlar tizimi, ramziy ifodalar hamda syujet qurilishi orqali milliy mentalitetning muhim jihatlari namoyon bo‘lishi aniqlandi. Ayniqsa, ertak qahramonlarining xarakteri va ularning harakatlari orqali o‘zbek xalqiga xos axloqiy-me’yoriy qarashlar til vositalari orqali ifodalanganligi kuzatildi. Tahlillar natijasida ertaklarda eng ko‘p uchraydigan lingvokulturologik konseptlar sifatida ezgulik, adolat, mehnatsevarlik, sabr, jasorat va oqibat tushunchalari ustuvor ekanligi aniqlandi. Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagida bosh qahramon Zumradning kamtarligi, mehnatkashligi va kattalarga hurmati ijobiy baholanadi. Ertak matnida Zumradning tabiat unsurlari bilan uyg‘unlikda tasvirlanishi xalq tasavvurida ezgulik insonni himoya qiluvchi kuch sifatida qaralishini anglatadi. Lingvokulturologik jihatdan bu holat inson va tabiat o‘rtasidagi ma’naviy bog‘liqlik konseptining mavjudligini ko‘rsatadi.

“Kenja botir” ertagida esa qahramonning safarga chiqishi va turli sinovlardan o‘tishi hayot yo‘lining ramziy modeli sifatida talqin qilinadi. Qahramonning yo‘l davomida devlar, sehrli mavjudotlar yoki murakkab to‘siqlarga duch kelishi insonning hayotiy kurashlarini ifodalaydi. Bu yerda “yo‘l” tushunchasi lingvokulturologik birlik sifatida inson kamoloti, tajriba orttirish va ijtimoiy yetuklik ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek ertaklarida qahramon muvaffaqiyatga kuch orqali emas, balki aql, sabr va halollik orqali erishadi. Shuningdek, ertaklarda ijtimoiy tenglik va adolat g‘oyasi muhim o‘rin egallaydi. “Boy ila kambag‘al” ertagida kambag‘al qahramonning donoligi va to‘g‘riligi orqali jamiyatdagi haqiqiy qadriyat moddiy boylik emas, balki insoniy fazilatlar ekanligi ifodalanadi. Lingvokulturologik tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek xalq ongida adolat tushunchasi axloqiy poklik bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan.

Tadqiqot jarayonida ertaklarda uchraydigan mifologik obrazlar ham muhim madaniy kod vazifasini bajarishi aniqlandi. Masalan, Semurg‘ qush, pari yoki sehrgar kampir kabi obrazlar xalqning qadimiy e’tiqodlari va dunyoni mifologik idrok etish uslubini aks ettiradi. Bu obrazlar lingvokulturologik jihatdan himoya, donishmandlik

yoki sinov ramzi sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa, yordamchi sehrli kuchlarning faqat ezgu niyatli qahramonlarga yordam berishi xalqning axloqiy tanlov haqidagi qarashlarini ifodalaydi. Ertak tilida qo‘llaniladigan barqaror iboralar, takroriy konstruksiyalar va an’anaviy boshlama hamda yakun formulalari ham madaniy ahamiyatga ega. Masalan, “Bor ekan-u yo‘q ekan”, “Murod-maqsadiga yetibdi” kabi ifodalar xalq og‘zaki ijodiga xos bo‘lgan vaqt va makon tushunchasining shartli xarakterini ko‘rsatadi. Bu birliklar ertak voqealarini real hayotdan ajratib, uni ramziy-ma’naviy makonga ko‘chiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, o‘zbek xalq ertaklarida oila, kattalarga hurmat va jamoaviylik tushunchalari muhim lingvokulturologik qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi. “Uch og‘a-ini botirlar” ertagida aka-ukalar o‘rtasidagi hamjihatlik va o‘zaro yordam motivi orqali birlik va sadoqat g‘oyalari ilgari suriladi. Bu holat o‘zbek jamiyatida oilaviy munosabatlar ijtimoiy barqarorlikning asosiy omili sifatida qaralishini tasdiqlaydi. Umuman olganda, olib borilgan lingvokulturologik tahlillar o‘zbek xalq ertaklari xalqning madaniy xotirasi va milliy identitetini aks ettiruvchi muhim manba ekanligini ko‘rsatdi. Ertak matnlarida til birliklari orqali milliy qadriyatlar tizimi shakllanib, avloddan-avlodga uzatiladi. Shu sababli ertaklarni lingvokulturologik aspektda o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va folklorshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o‘zbek xalq ertaklari xalqning milliy tafakkuri, ma’naviy qadriyatlari va madaniy dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim lingvokulturologik manba hisoblanadi. Tadqiqot natijalari ertak matnlarida ezgulik, adolat, mehnatsevarlik, sabr-toqat va jasorat kabi konseptlar til vositalari orqali ifodalanishini ko‘rsatdi. Ertaklardagi obrazlar, ramziy ifodalar hamda an’anaviy til birliklari xalqning tarixiy tajribasi va axloqiy qarashlarini avloddan-avlodga yetkazishda muhim rol o‘ynaydi. Lingvokulturologik yondashuv ertaklarni chuqurroq anglash, milliy madaniyat va til o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib berish hamda folklor merosining ilmiy ahamiyatini yanada kengroq yoritishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Afzalov, M. (1985). O‘zbek xalq ertaklari. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Mirzayev, T., Musaqulov, A., & Sarimsoqov, B. (2008). O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
3. Maslova, V. A. (2001). Lingvokulturologiya. Moskva: Akademiya.
4. Vorobyov, V. V. (1997). Lingvokulturologiya nazariyasi. Moskva: RUDN nashriyoti.
5. Stepanov, Yu. S. (2004). Konstanty: Slovar russkoy kultury. Moskva: Akademicheskiy proyekt.
6. Husainova, Z. (2014). O‘zbek folklori va uning tadqiq masalalari. Toshkent: Mumtoz so‘z.
7. Safarov, Sh. (2013). Lingvokulturologiya asoslari. Toshkent: Akademnashr.